The Islamic Journal of Women and the Family
Print ISSN: 2538-6190 Online ISSN: 2717-4085
Homepage: https://pzk.journals.miu.ac.ir

The Spiritual Role of Women and Its Analysis in Promoting the Values of Martyrdom in the Family; Case Study: Asma Bent Omais

Mohammad Javad Yaghoubi[1]✉, and **Naser Bagheri Bidehendi**[2]

1. Corresponding author, Assistant Professor, Department of Islamic Thought and Fundamentals, Higher Education Complex of History, Tradition, and Islamic Civilization, Al-Mustafa International University, Qom, Iran.
Email: mjawadyaqubi@miu.ac.ir 0000-0001-7889-3185
2. Assistant Professor, Department of History of Ahl al-Bayt, Higher Education Complex of History, Tradition, and Islamic Civilization, Al-Mustafa International University, Qom, Iran. Email: nbagri@gamil.com 0009-0000-1858-8787

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received 19 March 2025
Received in revised form 26 April 2025
Accepted 24 May 2025
Available online 30 May 2025

Keywords:
wife of martyr,
mother of martyr,
Islamic spirituality,
Asma bent Omais,
Jafar Tayyar,
Abyssinia,
Migration.

ABSTRACT

Objective: In Islamic teachings, the fundamental role of women in the family is their position as wives and mothers, which are considered to be among the most vital responsibilities in making a healthy society. The present study was conducted with the aim of investigating the importance of women's role and their social status in preserving and transmitting the values of martyrdom to future generations. The research approach focuses on emphasizing the spiritual characteristics of women and their impact on promoting martyrdom. The case study in this study is Asma bent Omais; a lady of dignity and virtue and one of the companions of the Prophet Mohammad who, along with her husband Jafar Tayyar, was one of the pioneers of accepting Islam.

Method: This study was conducted using an analytical-documentary method and based on the study of historical and narrative sources related to the life and role of Asma bent Omais.

Results: The results show that in the Islamic spirituality model, women play a central role in promoting the spiritual status in the family. Asma bent Omais was the axis that drove the family towards spirituality; accompanying and participating in her husband's effortful activities, providing emotional and spiritual support for him, filling her husband's free time, educating and raising children, strengthening family ties, preserving and promoting the values of martyrdom, providing a role model and example of the martyr in the family, and strengthening faith and spiritual values in the family are among the most important components of this woman's role.

Conclusions: Asma bent Omais can be considered a successful example of a faithful and active Muslim woman in promoting family spirituality and promoting the culture of sacrifice and martyrdom. Explaining this model will pave the way for strengthening the role of women in transmitting spiritual values and martyrdom in today's society.

Cite this article: Yaghoubi, M., & Bagheri Bidehendi, N. (2025). The Spiritual Role of Women and Its Analysis in Promoting the Values of Martyrdom in the Family; Case Study: Asma Bent Omais. *The Islamic Journal of Women and the Family,* 13 (2), 65 - 87. https://doi.org/10.22034/ijwf.2024.19325.2315

© The Author(s).retain the copyright and full publishing rights **Publisher**: Al-Mustafa International University.
DOI: https://doi.org/10.22034/ijwf.2024.19325.2315

Introduction

Martyrdom in Islamic culture is considered the highest level of human sacrifice and excellence. By sacrificing his life, a martyr contributes to the dynamism of society and the eradication of corruption. Another perspective of this sacred event is the role of the wives and families of martyrs; women who are blessed by God and are the embodiment of patience, sacrifice, and resistance. These women patiently and selflessly spend for the glory and exaltation of Islam and, like a precious capital, play a role in safeguarding Islamic values in society. At the beginning of Islam, there was also a woman who is a clear example of this honor and greatness. It is through her companionship that a martyr like Jafar Tayyar gained an immortal name and received the golden medal of the commander of «Zoljanahain» from the Throne of Revelation (Ibn Kasir, 1407AH, 6/453). This noble lady raised children who watered the sturdy tree of Islam with her blood. This virtue, greatness, and high status were manifested in the existence of a pure lady named Asma bent Omais. The aim of the present study, in addition to honoring the outstanding and noble personality of this noble lady and reviving her name and memory, is to model her character for the families of martyrs in today's society. This research seeks to answer this central question: What role did Asma bent Omais, as the wife of Jafar ibn Abi Taleb and the mother of martyrs, play in promoting the values of martyrdom in the family?

Method

This study was conducted using an analytical-documentary method and based on library resources, and the duties and spiritual role of Asma bent Omais in creating and establishing the values of martyrdom in the context of a small faith community, namely the family, were examined. Based on the life of that dear lady, first the main axes of her role in this case were extracted and then by explaining and analyzing these axes, an attempt was made to present practical models appropriate to the conditions of today's society. In addition, relevant historical evidence from the life and existing historical analyses were presented as scientific documents.

Results

The results show that in the Islamic spirituality model, the woman plays a pivotal role in promoting the spiritual status of the family. Asma bent Omais was the axis that drove the family towards spirituality; accompanying and participating in her husband's effortful activities, supporting him emotionally and spiritually, filling his free time, educating and raising children, strengthening family ties, preserving and promoting the values of martyrdom, providing a role model and example of the martyr in the family, and strengthening faith and spiritual values in the family are among the most important components of this lady's role-playing.

1. Accompanying her husband in his effortful activities:

When Asma had just married Jafar ibn Abi Taleb, she set out with him on a dangerous and

difficult journey, namely, a journey to Abyssinia (Ibn Sad, 1360AH, 4/25). She knew that her husband's presence in this caravan was not an ordinary presence, but that Jafar ibn Abi Taleb had been chosen as the ambassador of the Prophet Mohammad and the commander of this caravan (Majlesi, 1403AH, 18/419). Fifteen years of living in a strange land (Abazari, 1376AH) were among Asma's greatest companions as a devoted wife and companion in her husband's efforts.

2. Emotional and spiritual support:

Asma bent Omais was able to strengthen her husband, Jafar ibn Abi Taleb, at various times and support him spiritually with her loving presence and spiritual and emotional support. This good and spiritual connection between Asma and Jafar turned them into successful and spiritual role models that would inspire others.

3. Filling the absence of the husband in life:

On the morning of the day when the Prophet Mohammad visited the Jafar Tayyar's family to convey the news of his martyrdom and express his condolences and sympathy to his family, Asma had been tanning since morning to earn a living, while also taking care of the household and her children. Asma quoted the events of that day as follows: «On the morning of Jafar's martyrdom, I tanned forty hides. In addition, I kneaded flour, washed and cleaned my children…» (Ibn Sad, 1360AH, 8/282). Seyed Mohsen Amin, after narrating this narrative, wrote: «This narrative expresses the good management of the home, the proper management of the family, the care of children, and the hard work of Arab women and the wives of martyrs in the home environment» (Amin, 1403AH, 3/306).

4. Divine politeness in raising and educating children:

Asma bent Omais, relying on her spiritual and faith-based strength, like a strong pillar in the family, tried to pass on to future generations the values and standards for which Jafar bin Abi Taleb had sacrificed his life. Relying on God, Asma took sole responsibility for raising her children, wiped the dust of orphanhood from their faces, and raised young men with faith, courage, and zeal, each of whom shone like their father in the city of Medina in a short period of time and became famous to everyone (A group of authors, 1999, p.487). Regarding Mohammad bin Abi Bakr, it is narrated in a Hadith by Ibn Sanan from Imam Sadegh: «The nobility of Mohammad bin Abi Bakr is from his mother, Asma bent Omais» (Ibn Hajar Asghalani, 1325AH, 12/389).

5. Strengthening family ties:

The upbringing of Jafar ibn Abi Taleb's wife, when her responsibility became prominent after her husband's martyrdom, shows that she used several methods to maintain and enhance family ties among her children and with her husband's family. Her most important behavior was to strengthen and solidify her relationship with the Imam Ali and Hazrat Zahra. Visiting Imam Ali (A group of authors, 1999, p.498) and serving Hazrat Zahra and Imam Hassan and Imam Hussein (Yaghoubi, 1343AH, 2/115) enabled her to raise her children in the light of the guardianship of Imam Ali.

6. Preserving and promoting the values of martyrdom:

After hearing the news of her husband's martyrdom and hearing his virtues and ranks from the mouth of the Prophet Mohammad, Asma bent Omais immediately asked the Prophet to publicly announce these virtues and high status of her husband among all Muslims, in order to honor his great Jihad and appreciate the sacrifices of the commander; the Prophet Mohammad also agreed to this request (Vaghedi, 1409AH, 2/767). The Prophet said: «God has given Jafar two wings with which he flies in Paradise» (Ibn Abi al-Hadid, 1385AH, 15/71).

7. Modeling and setting an example from the martyr in the family:

One of the most fundamental spiritual roles of Asma bent Omais in religious education was to provide a model from the father of martyr for her children. With Asma's intelligent request to the Prophet Mohammad to publicly announce Jafar's virtues and bravery to the people: «If you gathered the people and informed them of Jafar's virtue, they would never forget his virtue» (Barghi, 1371AH, 2/420), the fame of the martyred commander with the title of «Zoljanahain» became permanent in history and an honor for the family, especially his children (Ibn al-Asir, 1409AH, 1/541).

8. Strengthening faith and spiritual values in the family:

Asma bent Omais, aware of this serious duty of a woman to strengthen the family's religious faith and realize Islamic spirituality in life, did the best. In addition to providing spiritual support to his husband, she raised his children to be obedient and loving to the Imam, so that they were all considered companions and helpers of Imam Ali and of that Imam.

9. The unique myth of patience and perseverance:

Asma bent Omais was a symbol of patience and perseverance both in accompanying her husband on the dangerous migration to Abyssinia and living in a strange land with its hardships (Abazari, 1376AH, p.20), and after the martyrdom of Jafar Tayyar, she showed unique patience (Ibn Sad, 1360AH, 8/220). The Prophet Mohammad said to her: «Do you fear for them while I am their guardian in this world and the Hereafter?» (Ibn Anbah, 1417AH, p.36)..

Conclusions

Asma bent Omais' personality, as a humanizing element, has played a very effective role in strengthening spirituality in the family, promoting the spirit of sacrifice and martyrdom, and promoting the values of martyrdom in family life. Asma bent Omais, with her personality traits of pure faith and divine piety, obedience and guardianship, and sincere love for the Ahl al-Bayt, was able to raise martyred and witness children in her pure lap. Asma bent Omais' spiritual status infused the atmosphere of the house with spirituality, and by playing a pivotal role and continuously supporting her husband and children, she paved the way for promoting the values of martyrdom and spiritual growth in the environment of life. The life of this provincial lady

is full of passion, enthusiasm, and moral virtues. Considering the case study of Asma bent Omais, the wife of Jafar ibn Abi Taleb, and her unique role in strengthening spirituality and the values of martyrdom in the family, it can be concluded that the presence and activity of women in promoting religious and spiritual culture, especially in promoting the spirit of sacrifice and martyrdom, plays a pivotal and effective role. By cultivating these values in the family context, women can help to differentiate and strengthen the spiritual foundations of society and, as a humanizing element, contribute to the continuation and expansion of religious values.

Author Contributions

All authors participated equally in the design of the study, writing the article, and editing the final versions.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

The authors of the research would like to thank all those who collaborated with them in conducting the research.

Ethical Considerations

Cases such as falsification of data, distortion of results, plagiarism, and any other unethical behavior have been strictly avoided in this study.

Funding

This study was conducted without receiving any financial support from government, commercial, or non-profit organizations.

Conflict of Interest

The authors declare that there are no conflicts of interest in connection with this study. In other words, there were no financial or personal interests that could affect the results of the study.

پژوهشنامه اسلامی زنان و خانواده
شاپا چاپی: ۶۱۹۰-۲۵۳۸ شاپا الکترونیکی: ۴۰۸۵-۲۷۱۷
Homepage: https://pzk.journals.miu.ac.ir

نقش معنوی زن و تحلیل آن در ارتقای ارزش‌های شهیدپروری در خانواده: مطالعه موردی اسماء بنت‌عمیس

محمدجواد یعقوبی[1]✉، و ناصر باقری بیدهندی[2]

۱. نویسنده مسئول، استادیار مجتمع آموزش عالی تاریخ سیره و تمدن اسلامی، گروه علمی اندیشه و مبانی اسلامی، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران.
رایانامه: mjawadyaqubi@miu.ac.ir

۲. استادیار مجتمع آموزش عالی تاریخ سیره و تمدن اسلامی، گروه علمی تاریخ اهل بیت علیهم‌السلام، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران.
رایانامه: nbagri@gamil.com

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۲۹
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۲/۰۶
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۰۳
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۳/۰۹

کلیدواژه‌ها:
همسر شهید، مادر شهید، معنویت اسلامی، اسماء بنت‌عمیس، جعفر طیار، حبشه، هجرت.

چکیده

هدف: در تعالیم اسلامی نقش بسیار اساسی زن در خانواده، جایگاه همسری و مادری اوست که از حیاتی‌ترین مسئولیت‌ها در ایجاد سلامت در جامعه به‌شمار می‌آید. پژوهش حاضر با هدف بررسی اهمیت نقش زنان و جایگاه اجتماعی آنان در حفظ و انتقال ارزش‌های شهیدپروری به نسل‌های بعد انجام شد. رویکرد تحقیق بر تأکید بر ویژگی‌های معنوی زن و اثرگذاری آن بر ترویج و ارتقای شهیدپروری متمرکز است. مورد مطالعاتی در این پژوهش اسماء بنت‌عمیس می‌باشد؛ بانویی با کرامت و فضیلت و از اصحاب رسول الله صلی‌الله‌علیه‌وآله که همراه همسر خود جعفر طیار از پیشگامان پذیرش اسلام بود.
روش پژوهش: این پژوهش به‌روش تحلیلی- اسنادی و بر پایه مطالعه منابع تاریخی و روایی مرتبط با زندگی و نقش اسماء بنت‌عمیس انجام شد.
یافته‌ها: نتایج نشان می‌دهد در الگوی معنویت اسلامی، زن ایفاکننده نقش محوری در ارتقای جایگاه معنوی در خانواده است. اسماء بنت‌عمیس، محور سوق‌دهنده خانواده به سوی معنویت بود؛ همراهی و مشارکت در فعالیت‌های مجاهدانه همسر، حمایت عاطفی و معنوی از وی، پرکردن فراغت زندگی همسر، تربیت و پرورش فرزندان، تقویت ارتباطات خانوادگی، حفظ و ترویج ارزش‌های شهید، ارائه الگو و اسوه‌سازی از شهید در خانواده، و تقویت ایمان و ارزش‌های معنوی در خانواده از مهم‌ترین مؤلفه‌های نقش‌آفرینی این بانو به‌شمار می‌رود
نتیجه‌گیری: اسماء بنت‌عمیس را می‌توان نمونه‌ای موفق از زن مسلمان مؤمن و فعال در ارتقای معنویت خانواده و ترویج فرهنگ ایثار و شهادت دانست. تبیین این الگو، زمینه‌ساز تقویت نقش زنان در انتقال ارزش‌های معنوی و شهیدپروری در جامعه امروز خواهد بود.

استناد: یعقوبی، محمد جواد؛ و باقری بیدهندی، ناصر (۱۴۰۴). نقش معنوی زن و تحلیل آن در ارتقای ارزش‌های شهیدپروری در خانواده؛ مطالعه موردی اسماء بنت‌عمیس. *پژوهشنامه اسلامی زنان و خانواده*، ۱۳ (۲)، ۶۵-۸۷. https://doi.org/10.22034/ijwf.2024.19325.2315

ناشر: جامعه المصطفی العالمیه.
© نویسندگان.

مقدمه

شهادت در فرهنگ اسلامی، والاترین مرتبه ایثار و تعالی انسان به‌شمار می‌آید. شهید با فدا کردن جان خود، به پویایی جامعه و ریشه‌کن شدن فساد یاری می‌رساند، به آن روحیه و استحکام می‌بخشد، مقاومت و پویایی اجتماعی را تضمین می‌کند، ظرفیت روحی جامعه را ارتقا می‌دهد و مسیر رشد و سعادت آن را روشن و هموار می‌سازد. آیات متعددی در قرآن کریم درمورد مقام شهادت وجود دارد (ر.ک.، آل‌عمران: ۱۶۹؛ بقره: ۱۵۴؛ محمد: ۴-۶؛ نساء: ۷۴).

در چشم‌اندازی دیگر از این پیشامد مقدس، نقش همسران و خانواده‌های شهدا مطرح می‌شود؛ زنانی که مورد عنایت الهی قرار گرفته و تجلی صبر، ایثار و مقاومت‌اند. این بانوان صبورانه و با ازخودگذشتگی، برای سربلندی و اعتلای اسلام هزینه می‌کنند و چونان سرمایه‌ای گران‌سنگ، در پاسداری از ارزش‌های اسلامی در جامعه ایفای نقش می‌نمایند. آنان برای احیای دین و دفاع از اصول اسلامی، همه داشته‌های خود ازجمله خانواده، هویت (همسر) و ثمره زندگی‌شان (فرزندان) را به میدان ایثار می‌فرستند. همسران و مادران شهدا، اسوه‌هایی ماندگار، صبور و پایدارند که به اسلام اعتبار و عظمت می‌بخشند.

در صدر اسلام نیز بانویی حضور داشت که مصداق روشنی از این عزت و عظمت است. از همراهی اوست که شهیدی همچون جعفر طیار، نامی جاودانه یافت و مدال زرین فرماندهی «ذوالجناحین» را از آستان وحی دریافت نمود. (ابن کثیر، ۱۴۰۷هـ.ق، ۴۵۳/۶) این بانوی گرانقدر، فرزندانی را پرورش داد که با خون خویش درخت تنومند اسلام را آبیاری کردند. این فضیلت، عظمت و مقام والا، در وجود بانویی مطهر به نام اسماء بنت‌عمیس جلوه‌گر شد.

هدف پژوهش حاضر، علاوه‌بر ارج نهادن به شخصیت برجسته و گران‌قدر این بانوی گرامی و احیای نام و یاد او، الگوسازی از سیره ایشان برای خانواده‌های شهدا در جامعه امروز است. براین‌اساس، نقش بی‌بدیل اسماء بنت‌عمیس در شکل‌دهی و ارتقای ارزش‌های شهیدپروری در ساختار خانواده مورد تحلیل و تبیین قرار گرفت. پژوهش حاضر در پی پاسخ به این پرسش محوری است که اسماء بنت‌عمیس در جایگاه همسر جعفربن ابی‌طالب و مادر شهیدان، چه نقشی در ارتقای ارزش‌های شهیدپروری در خانواده ایفا نموده است؟ صبوری و پایداری بی‌مانند ایشان، زندگی سراسر عشق به خاندان عصمت و طهارت و ولایت‌مداریشان برای همگان درس‌آموز است که بایسته است در جامعه نمود یابد و به بهترین شکل ممکن در ادوار باقی بماند.

پژوهش حاضر به‌روش تحلیلی- اسنادی و بر پایه منابع کتابخانه‌ای انجام شد و وظایف و نقش معنوی اسماء بنت‌عمیس در خلق و تثبیت ارزش‌های شهادت‌طلبی در بستر یک جامعه ایمانی کوچک، یعنی خانواده مورد بررسی قرار گرفت. بر پایه سیره آن بانوی گرامی، ابتدا محورهای اصلی نقش‌آفرینی ایشان در این مورد استخراج شد و سپس با تبیین و تحلیل این محورها، تلاش شد تا الگوهای کاربردی متناسب با شرایط امروز جامعه ارائه شود. همچنین شواهد تاریخی مرتبط از سیره و تحلیل‌های تاریخی موجود، به‌عنوان مستندات علمی ارائه شد.

ادبیات موضوع و چارچوب نظری پژوهش

مطالعات انجام‌شده در حوزه سیره‌شناسی و تاریخ اسلام نشان می‌دهد که تبارشناسی شخصیت اسماء بنت‌عمیس، افزون بر منابع و متون روایی -تاریخی، در شماری از مقالات و آثار نیز مورد توجه قرار گرفته است که در این آثار حوزه کلان شخصیت ایشان بررسی شده است. از جمله مدخل «اسماء بنت‌عمیس» در آثار ریاحین الشریعه (محلاتی، ۱۳۶۹)، زنان دانشمند و راوی حدیث (صادقی اردستانی، ۱۳۷۷)، اعلام النساء المؤمنات (حسون و مشکور، ۱۳۷۹)، زنان دین‌گستر در تاریخ اسلام (روحانی، ۱۳۸۲)، نساء حول الرسول: تراجم و قصص (قطب.، و همکاران، ۱۳۸۴)، درس‌هایی از زندگانی زنان نامدار (بهشتی، ۱۳۸۶)، بانوان نمونه (جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۷) و... .

نقد کلی این آثار نشان می‌دهد که جایگاه و نقش‌آفرینی اسماء بنت‌عمیس در گسترش فرهنگ ایثار، شهادت و پاسداری از ولایت، مورد بررسی و تحلیل مستقل قرار نگرفته است. همچنین، غفلت از تمرکز بر موقعیت این بانوی گرامی در مقام همسر و مادرِ شهید، کاستی مشترک این آثار به‌شمار می‌آید؛ نوآوری مقاله حاضر در آن است که همین جنبه‌های مغفول‌شده تحلیل و بررسی شده است.

در حوزه مطالعات مربوط به ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، مقالات علمی متعددی تألیف و منتشر شده‌اند؛ از جمله مجموعه مقالات همایش ملی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت دانشگاه اصفهان (۱۳۸۷)، مجموعه مقالات نشست علمی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت دانشگاه قم (۱۳۸۹)، و مجموعه مقالات همایش ملی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت دانشگاه شیراز (۱۴۰۱) و.... این آثار، بیشتر بر نقش همسران و مادران شهدا- به‌ویژه شهدای پس از انقلاب اسلامی و دوران هشت سال دفاع مقدس- تمرکز داشته و با تمجید از صبر، استقامت، حضور در جبهه‌ها، و پشتیبانی‌های مادی و معنوی آنان، بر اهمیت جایگاه اجتماعی و اخلاقی ایشان تأکید کرده‌اند. بااین‌حال، بررسی تحلیلی و تبیینی نقش یک‌زن در شکل‌دهی به ارزش‌های شهیدپروری در درون خانواده، با رویکرد معنوی، همچنان مغفول مانده است.

۱. مفهوم‌شناسی شهادت

شهادت، به‌معنای کشته‌شدن آگاهانه و با اخلاص نیت در راه خداوند تعریف شده است (آقابخشی و افشاری‌راد، ۱۳۷۵) و شهید کسی است که در راه خدا به قتل می‌رسد. در منابع فقهی، شهید به مسلمانی اطلاق می‌شود که در میدان جنگ، به‌دست کفار یا به‌دلیل جنگ با آنان کشته می‌شود (عبدالمنعم، ۱۴۱۹، ۷۴/۴). از منظر لغوی نیز، واژه «شهادت» به‌معنای «حضور» و «مشاهده» است (قرشی، ۱۴۱۲ه.ق، ۷۴/۴). با توجه به این معانی، درباره علت نام‌گذاری «شهید» وجوه مختلفی بیان شده است؛ از جمله اینکه: «فرشتگان رحمت الهی او را می‌بینند؛ خدا و فرشتگان گواهی می‌دهند که او اهل بهشت است؛ او نمرده و نزد پروردگارش حاضر است؛ او چیزهایی را مشاهده می‌کند که دیگران مشاهده نمی‌کنند» (طریحی، ۱۴۱۶ه.ق، ۸۱/۳) و «او در روز قیامت شاهد اعمال دیگران است» (قرشی، ۱۴۱۲ه.ق، ۷۷/۴).

۲. مفهوم‌شناسی معنویت

«معنویت» در لغت از ماده «عنی-یعنی» گرفته شده و به‌معنای امور غیرمادی است. این واژه با مفاهیمی مانند «روحانیات» و «حالات روحی انسان» مترادف است. (بستانی، ۱۳۷۵، ص۸۴۲؛ مصطفوی، ۱۳۸۵، ۱۴۸/۲) در زبان عربی معاصر نیز واژه «معنویات» به‌معنای «روحیه» به‌کار می‌رود و در مواردی مانند «روحیه لشکر؛ معنویات الجیش» به‌کار می‌رود (میرزایی، ۱۳۸۸، ص۵۵۳). معنویت از منظر دینی، برآیند نوعی زیستن مبتنی بر رابطه‌ای قلبی و پیوندی ایمانی با خداوند است که بر مبنای تعالیم وحیانی، به زندگی فرد معنا می‌بخشد و با التزام عملی و اخلاقی منطبق بر این تعالیم، فرد را در مسیر رستگاری (نجات) و فوز (سعادت) قرار می‌دهد (حاجی‌ابراهیم و یاوری، ۱۳۹۷، ص ۵۳- ۸۶).

۳. شهدای خانواده اسماء بنت‌عمیس

اسماء بنت‌عمیس، بانویی بود برخوردار از شجاعت و ایمان راسخ و تسلیم کامل در برابر اراده الهی. او خود را وقف خدمت به اهداف اسلام نمود و با عشق و ایمانی که در دل داشت، نه تنها خویش، بلکه خانواده‌اش را نیز در مسیر حق و اسلام قرار داد. تربیت و پرورش نسل توحیدی توسط ایشان، نشان داد که عشق و وفاداری او به اسلام با هیچ چیز دیگری قابل قیاس نیست. این بانوی شجاع و باایمان، با فداکردن همسر، فرزندان و نوادگان خود در راه اسلام، در جایگاه همسر شهید و مادر

شهید، الگویی موفق و برجسته برای جامعه اسلامی به‌شمار می‌آید. شهدای والامقام این خانواده، نمونه‌های بارز ایمان، ایثار و شجاعت‌اند که ارزش‌های اسلامی را با تمام وجود پاس داشتند و تا آخرین لحظه عمر خود، در راه حق و عدالت پایدار ماندند.

۳-۱. جعفربن ابی‌طالب

در سال هشتم هجری، در پی هجوم کفار به مبلغان و نمایندگان اعزامی پیامبر ﷺ به منطقه «موته» در شمال حجاز و مرز شام، رسول خدا ﷺ آماده‌باش داد و مسلمانان برای جهاد آماده شدند. پیامبر ﷺ، جعفربن ابی‌طالب را به‌عنوان فرمانده اول تعیین کرد و از همه خواست که تحت فرمان او باشند و از وی اطاعت کنند. مسلمانان مجاهد، با فرماندهی جعفر به منطقه نبرد اعزام شدند و نبرد سختی میان مسلمانان و دشمنان روی داد. جناب جعفر با تقدیم دو دست خود در جبهه نبرد، سرانجام با پیکری خونین و بیش از هفتاد زخم، به شهادت رسید. پس از شهادت جعفر، رسول خدا ﷺ به خانه وی رفت و به اسماء فرمود: «فرزندان جعفر کجایند؟». وی آنها را نزد پیامبر ﷺ آورد؛ رسول خدا ﷺ فرزندان را به سینه چسباند، بویید و نوازش کرد؛ آنگاه چشمان حضرت پر از اشک شد و گریست. اسماء پرسید: «آیا از جعفر خبری داری؟» پیامبر ﷺ فرمود: «آری، او به شهادت رسید». صدای گریه همسر جعفر و زنان هاشمی برخاست. پیامبر ﷺ فرزندان جعفر را نوازش کرد و دلداری داد و به زنان نیز فرمود که صبور باشند. سپس به همسر آن شهید بزرگوار فرمود: «ای اسماء! آیا می‌خواهی مژده‌ای به تو بدهم؟» گفت: «آری». پیامبر ﷺ فرمود: «خداوند به‌جای آن دو دستی که از جعفر قطع شد، دو بال به او عطا کرد که با آنها در بهشت پرواز می‌کند». پس از آن، پیامبر ﷺ به مسجد رفت و بر فراز منبر، خبر شهادت جعفر و دو بال بهشتی او را به مردم رساند. (امین، ۱۴۰۳ه.ق، ۱۲۴/۴-۱۲۵)

۳-۲. عون‌بن جعفر

عون‌بن جعفر، فرزند جعفر طیار و اسماء بنت‌عمیس بود که در حبشه متولد شد. عون پس از شهادت پدر، همانند سایر برادرانش مورد توجه و علاقه عمویش، حضرت علی علیه‌السلام، بود. انتخاب او به دامادی و همسری ام‌کلثوم نمونه‌ای از علاقه فراوان امام علی علیه‌السلام به وی بود. (بلاذری، ۱۳۹۷، ۱۹۰/۲) در کتاب‌های رجال، عون در زمره یاران حضرت علی علیه‌السلام و در عداد راویان حدیث او ذکر شده است (خویی، ۱۴۰۹ه.ق، ۱۸۵/۱۴). عون‌بن جعفر در واقعه تستر (ابن قتیبه، ۱۹۹۲، ص۲۰۶) یا در جنگ صفین به‌شهادت رسید (بلاذری، ۱۳۹۷، ۴۵/۲). برخی نیز احتمال داده‌اند که وی در سال ۶۱ هجری قمری در کربلا شهید شده است (مامقانی، ۱۴۳۱ه.ق، ۲۰۹/۱۰).

۳-۳. محمدبن جعفر

محمدبن جعفر، فرزند دیگر اسماء و جعفر طیار بود. وی در جنگ صفین و در نبرد با مخالفان، یکی از سوارکاران و جنگ‌جویان سپاه امیرالمؤمنین علیه‌السلام بود و در میدان نبرد به شهادت رسید. درباره کیفیت شهادت او نقل شده است که میان محمدبن جعفر و عبیدالله‌بن عمربن خطاب از سپاه معاویه و هم‌لشکریانش که حدود ده‌هزار نفر بودند، جنگ سختی در گرفت. سرانجام آن دو نفر به جنگ تن‌به‌تن روی آوردند و سپاهیانشان برای حمایت از آنان وارد جنگ شدند که در مدت کوتاهی تعداد زیادی کشته شدند. در این هنگام حضرت علی علیه‌السلام خود را به میدان جنگ رساند و دستور داد تا کشتگان را کنار زدند و جسد محمدبن جعفر و عبیدالله‌بن عمر را درحالی‌که دست در گردن یکدیگر داشتند، مشاهده کردند. امیرالمؤمنین علیه‌السلام با دیدن این صحنه فرمود: «به خدا قسم! این دست به گردن انداختن شما از سر دوستی نبوده است». (ابوالفرج اصفهانی، ۱۴۱۹ه.ق، ۳۷-۳۸)

در منابع تاریخی، احتمالات دیگری درباره شهادت محمدبن جعفر مطرح شده است؛ از جمله شهادتش در واقعه تستر در سال هفدهم هجری (ابن قتیبه، ۱۹۹۲، ص۲۰۶) یا در واقعه کربلا (مامقانی، ۱۴۳۱ه.ق، ۲۰۹/۱۰)، اما این احتمالات به‌دلایل متعدد رجحان ندارد (مهدویان، ۱۳۸۵، ص ۱۴-۱۵) و گزارش شهادت او در جنگ صفین صحیح‌تر به‌نظر می‌رسد (خویی، ۱۴۰۹ه.ق، ۱۶۶/۱۶).

درباره زمان درگذشت اسماء بنت‌عمیس ابهامات زیادی وجود دارد؛ برخی سال ۳۸ هجری (ابن کثیر، ۱۴۰۷ه.ق، ۳۱۸/۷)، برخی سال ۴۰ هجری (ذهبی، ۱۴۱۴ه.ق، ۲۸۷/۲) و در نقلی سال ۶۵ هجری (قائدان، ۱۳۸۰) را ذکر کرده‌اند. براساس نظر اخیر و شواهد و قرائنی مانند نقل مستقیم برخی روایات و حوادث تاریخی مهم توسط امام سوم و چهارم از این بانوی ارجمند و متعهد (اباذری، ۱۳۷۶، ص۹۹) و دیدگاه‌هایی که وفات ایشان را پس از شهادت امیرالمؤمنین علیه‌السلام می‌داند (ابن حجر عسقلانی، ۱۴۰۶ه.ق، ص ۷۴۳)، به نظر می‌رسد عمر طولانی (۹۰ سال) داشته و در نهایت در سال ۶۵ هجری درحالی‌که از امامت حضرت سجاد علیه‌السلام پنج سال می‌گذشت، چشم از جهان فروبسته است. نوشته سنگ قبر مطهرش در قبرستان باب الصغیر دمشق، با عبارت «المتوفیه عام ۶۵ هجری» نیز بیانگر همین مطلب است (اباذری، ۱۳۷۶، ص۱۰۳). براین‌اساس، ایشان در زمان شهادت نوادگانش یعنی، فرزندان عبدالله‌بن جعفر در حادثه کربلا و در رکاب حضرت اباعبدالله الحسین علیه‌السلام، در قید حیات بوده است.

۳- ۴. عون‌بن عبدالله‌بن جعفر

عون‌بن عبدالله‌بن جعفر، نوه پسری جعفر طیار است. پدرش، عبدالله، فرزند ارشد جعفر و اسماء تولدیافته حبشه (ابن هشام، ۱۳۷۵، ۳۵۹/۲) و مادرش حضرت زینب علیهاالسلام است (ابوالفرج اصفهانی، ۱۴۱۹ه.ق، ص۱۲۴). عون‌بن عبدالله‌بن جعفر از یاران و اصحاب امام حسین علیه‌السلام است که در واقعه کربلا شهید شد (ابن اعثم کوفی، ۱۴۱۱ه.ق، ۱۱۱/۵). در زیارت ناحیه درباره عون آمده است: «السَّلَامُ عَلَى عَوْنِ بْنِ عَبْدِاللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ الطَّيارِ فِي الْجِنَانِ، حَلِيفِ الْإِيمَانِ وَ مَنَازِلِ الْأَقْرَانِ، النَّاصِحِ لِلرَّحْمٰنِ، التَّالِي لِلْمَثَانِي وَ الْقُرْآنِ» (ابن طاووس، ۱۳۶۷، ۷۵/۳- ۷۶). بعد از حادثه جانسوز کربلا پدرش، عبدالله‌بن جعفر طیار، شهادت فرزندانش در رکاب امام حسین علیه‌السلام را از منت‌های خدا بر خود می‌دانست و همواره خداوند را شکر می‌گفت که اگر خود نتوانست همراه امام باشد فرزندانش او را یاری کردند (مفید، ۱۴۱۳ه.ق، ۱۲۴/۲).

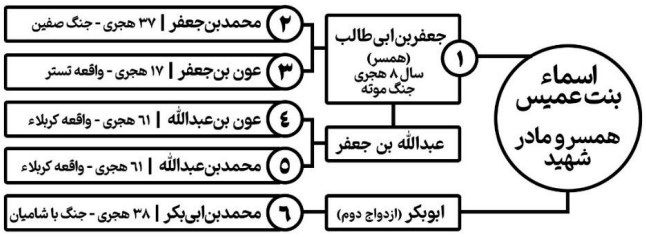
۳- ۵. محمدبن عبدالله‌بن جعفر

وقتی امام حسین علیه‌السلام از مکه به‌سوی کربلا حرکت کرد، عبدالله‌بن جعفر طیار دو پسرش، عون و محمد را نزد امام حسین علیه‌السلام فرستاد و به آنها سفارش کرد که با امام علیه‌السلام همراه باشند و از او دفاع کنند. (مفید، ۱۴۱۳ه.ق، ۶۹/۲) محمدبن عبدالله‌بن جعفر در معرکه کربلا و دفاع از امام مظلوم علیه‌السلام شهید شد (ابن‌شهرآشوب، ۱۴۱۲ه.ق، ۲۵۴/۳) و نام خود را میان شهدای کربلا جاودانه کرد. در زیارت الشهداء از محمدبن عبدالله چنین یاد شده است: «السّلامُ عَلی مُحمَّد بن عبدالله بن جعفر، الشاهد مکان ابیه، والتالی لأخیه، و واقیه ببدنه» (ابن طاووس، ۱۳۶۷، ۷۶/۳). در بین مورخین در مورد نام مادر وی که حضرت زینب علیهاالسلام (کاشفی، ۱۳۸۱) یا خوصاء بنت‌خصفة‌بن ثقیف است (طبری، ۱۴۱۳ه.ق، ۳۵۹/۴) اختلاف وجود دارد.

۳- ۶. محمدبن ابی‌بکر

محمدبن ابی‌بکر، هرچند فرزند مشترک اسماء و جعفر نبود، اما در دامان مادری چون اسماء و در کنار برادران خود از جعفربن ابی‌طالب پرورش یافت و یکی از فرماندهان و شهدای والامقام تاریخ اسلام به‌شمار می‌رود. وی در جنگ‌های

حضرت علی علیه‌السلام علیه مخالفان، ایشان را همراهی کرد؛ به‌ویژه در جنگ جمل که امیرالمؤمنین علیه‌السلام را بر خواهرش، عایشه، ترجیح داد و در سپاه ایشان جنگید. پس از آن، با عزل قیس‌بن سعد از حکومت مصر، به پیشنهاد برادرش، عبدالله‌بن جعفر، به حکومت مصر انتخاب شد (الثقفی، ۱۳۵۵، ۲۱۲/۱)، اما محمدبن ابی‌بکر در مصر از سپاه عمروبن عاص شکست خورد. دشمنان با نهایت قساوت او را به شهادت رساندند و جسدش را در پوست الاغ نهاده و آتش زدند (ابن شبه نمیری، ۱۴۱۰ه.ق، ۱۲۸۵/۴). خبر این واقعه برای مادرش، اسماء، چنان دردناک بود که به نمازخانه خود رفت و از شدت خشم، خون از سینه‌اش جاری شد (الثقفی، ۱۳۵۵، ۲۸۷/۱). امام علی علیه‌السلام درباره او فرمود: «محمد، پسر من از صلب ابوبکر است» (ابن ابی الحدید، ۱۳۸۵، ۵۳/۶).

شکل ۱: اطلاع نگاشت از شمار شهدای خانواده جعفر (همسر، فرزندان و نوادگان اسماء بنت‌عمیس)

۴. نقش معنوی اسماء در شهیدپروری

همسران و مادران شهدا نقش بسیار مهمی در زندگی معنوی و پرورش شهید ایفا می‌کنند. آنان به‌حق، در فیض شهادت همسر و فرزندان خود سهیم هستند. این بانوان از سویی درجایگاه همسر و همراه زندگی شهید، در تمامی مراحل زندگی، مسئولانه و هم‌پای مجاهدان نقش‌آفرینی می‌کنند و از سوی دیگر پس از شهادت همسران خود، نقش برجسته‌تری در استمرار و تثبیت راه آنان بر عهده دارند؛ زیرا با نمایش اقتدار، قوت و استقامت، نماد زنده صبر و تقوا در جامعه‌اند و همواره با ارائه الگوی پایدار، فرزندان خود را ایثارگونه تربیت می‌کنند.

۴-۱. همراهی در فعالیت‌های مجاهدانه همسر

تفاوت عمده ازدواج با هر نوع شراکت دیگر در سرمایه‌ای است که زن و شوهر به مشارکت می‌گذارند. در این نوع مشارکت، سخن از اموال مادی نیست، بلکه عالی‌ترین سرمایه‌های انسانی یعنی قلب، روح، عواطف، احساسات و آمال‌ها و اهدافی است که به مشارکت گذاشته می‌شود. زمانی‌که زندگی در بستر طبیعی خود جریان می‌یابد، زوجین مسئولیت‌های عادلانه‌ای برعهده گرفته و در پی تحقق آرزوهای شیرین و مشترک خود برمی‌آیند، اما زمانی‌که شرایط سختی برای دین و رهبر جامعه پیش می‌آید، مسئولیت‌هایی فراتر از زندگی تازه شکل‌گرفته برای آنان ترسیم می‌شود.

زمانی‌که اسماء به‌تازگی با جعفربن ابی‌طالب ازدواج کرده بود، دوشادوش وی عازم سفری پرخطر و سخت یعنی، سفر به حبشه شد. (ابن سعد، ۱۹۶۰، ۲۵/۴) او می‌دانست که حضور شوهرش در این کاروان، حضوری عادی و معمولی نیست، بلکه جعفربن ابی‌طالب سفیر رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله و فرمانده این کاروان انتخاب شده است (مجلسی، ۱۴۰۳، ۴۱۹/۱۸). این مسئولیت خطیر، دشواری‌های بزرگ و طاقت‌فرسایی به‌دنبال داشت، اما اسماء لحظه‌ای در این همراهی تردید نکرد و با این اندیشه در کنار شوهر، همراه کاروان شد و به‌سوی حبشه هجرت کرد و نقش سرنوشت‌ساز خود را در قالب مجاهد فی‌سبیل‌الله (ر.ک.، النحل: ۴۱) در تاریخ ثبت کرد.

احساس همیاری، بالاتر و عمیق‌تر از احساس مسئولیت است و جنبه عملی آن را تشکیل می‌دهد و نوعی خودگذشتگی

است. همیاری فقط کمک کردن نیست، بلکه بیشتر علاقه و هم‌فکری است. مفهوم همیاری در شرایط ویژه آن‌گاه بهتر درک می‌شود که انسان بداند بیشتر اختلافات در مواقعی بروز می‌کند که شرایط زندگی از حالت عادی خارج شده و حالت ویژه و بحرانی پیدا می‌کند. این سفر، سفری عادی از مکه به حبشه نبود، بلکه همانند دیگر رویدادهای مهم صدر اسلام جزو افتخارات به‌شمار می‌رود (القطب.، و همکاران، ۲۰۰۵، ص۲۱۲) و بانام «ذات الهجرتین» (مامقانی، ۱۴۳۱ه.ق، ۱۳/۱۵) باعث مباهات مهاجرین بود؛ زیرا سرتاسر این هجرت، سختی، ایثار، فداکاری، غربت، نگرانی و... و با هدف اطاعت از رهبری بود (ذهبی، ۱۴۱۴ه.ق، ۵۸/۲).

سفر به حبشه به‌شکل مخفیانه و در شدیدترین وضعیت امنیتی و به‌دور از چشم مشرکین، در قالب گروه‌های چندنفره از مکه آغاز شد. (عاملی، ۱۴۲۶ه.ق، ۲۴۵/۳) پس از رسیدن به حبشه، اضطراب بازگردانده شدن و تسلیم آنان به هیئت قریشی که در تعقیب مسلمانان تا حبشه نیز آمده بودند (ابن کثیر، ۱۴۰۷ه.ق، ۸۹/۳)، توطئه‌های متعدد عمروبن عاص و دادن نسبت‌های ناروایی مانند قتل، سرقت و اتهام ناپاکی به همسر اسماء (ابن ابی الحدید، ۱۳۸۵، ۳۱۲/۶)، نقشه قتل و اقدام به ترور جعفربن ابی‌طالب (ابن کثیر، ۱۳۹۵، ۱۷/۲) و از همه مهم‌تر پانزده‌سال زندگی در غربت (اباذری، ۱۳۷۶)، از والاترین همراهی‌های اسماء در جایگاه یک‌زن فداکار و همراهی در مجاهدت‌های همسرش بود. او با حضور در میدان، هم‌دوش همسر خود، سهم بزرگی در این همراهی داشت و باعث رشد معنوی جعفربن ابی‌طالب نیز بود.

۴- ۲. حمایت عاطفی و معنوی اسماء از جعفربن ابیطالب

مهرورزی و دریافت محبت از نیازهای بنیادین انسان است که در تمامی افراد به اشکال مختلف ظهور می‌یابد. تأمین این نیاز عاطفی یکی از وظایف اساسی زن در خانواده است که چه در نقش همسری و چه در جایگاه مادری، باید به‌طور مؤثر و شایسته آن را ایفا کند: « وَ مِنْ آیاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَکُمْ مِنْ أَنْفُسِکُمْ أَزْواجاً لِتَسْکُنُوا إِلَیها وَ جَعَلَ بَینَکُمْ مَوَدَّةً وَ رَحمَةً إِن فی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَوْمٍ یتَفَکَّرُونَ؛ و از آیات او این است که برای شما از جنس خودتان همسرانی آفرید تا به‌واسطه آنها آرامش بیابید و میان شما دوستی و محبت قرار داد. همانا در این امر نشانه‌هایی برای گروهی که تفکر کنند، وجود دارد» (روم: ۲۱). امام علی علیه‌السلام می‌فرماید: «هرگاه به خانه می‌آمدم و به چهره فاطمه علیهاالسلام می‌نگریستم، تمام غم و اندوهم برطرف می‌شد» (اربلی، ۱۳۸۱، ۳۶۳/۱).

حمایت عاطفی و معنوی از همسر، نشانه توجه، احترام و مراقبت از اوست. این حمایت به هر دو طرف کمک می‌کند تا در مواقع دشوار، سختی‌ها را با پشتیبانی یکدیگر سپری کنند. این نوع حمایت نقش بسیار مهمی در تقویت ارتباط زوجین، افزایش اعتماد به یکدیگر، حل مشکلات و ساختن خانواده‌ای سالم و پایدار دارد. حمایت عاطفی از همسر، اکسیر باارزشی است که هم زندگی مشترک را پر از عشق و انرژی مثبت می‌کند و هم به مرد این اطمینان و آرامش را می‌دهد تا در راستای اعتلای خانواده بتواند گام‌های مهم و سخت زندگی را آسوده طی کند. حمایت عاطفی باعث ایجاد ارتباط معنوی سالم براساس ارزش‌های دینی می‌شود. مبتنی بر همین رابطه معنوی، محیط خانه به سمت همدلی و همراهی میان اعضای خانواده پیش می‌رود و باعث تشویق به اعمال نیکو، پشتیبانی در مواقع دشوار و بحرانی، و توجه به سلامت روحی و روانی می‌شود. این تجربه زندگی دینی مشترک می‌تواند به تقویت ارتباط معنوی بین همسران کمک کند.

در خانواده شهدا، نقش حمایتی زن از شوهر بسیار چشمگیرتر است. عامل این فزونی، عمل ارزشمندی است که مجاهد با جاودانه ساختن نام خود و با نثار جان در راه خدا بدان دست می‌یابد. به‌درستی که عروج آسمانی یک‌مرد زمینی به پشتوانه یک‌زن، حقیقت پیدا می‌کند. اسماء بنت‌عمیس، توانست با حضور محبت‌آمیز و حمایت معنوی و عاطفی، شوهر خود، جعفربن ابی‌طالب، را در مواقع مختلف تقویت و او را از نظر روحانی پشتیبانی کند. او توانست این احساس را در شوهر خود ایجاد کند که می‌تواند با اطمینان خاطر و مانند یک‌پشتیبان، انگیزه و اعتماد به نفس بیشتری برای دستیابی به اهداف

نیکو، رشد روحانی و رسیدن به فوز دنیوی داشته باشد. این ارتباط نیکو و معنوی بین اسماء و جعفر، آنها را به الگوهای موفق و معنوی تبدیل کرد که برای دیگران الهام‌بخش باشند.

۴- ۳. پر کردن خلأ و نبود همسر در زندگی

یکی دیگر از فداکاری‌های همسران شهدا، مواجهه با چالش‌ها و وظایفی است که در نبود شوهر بر عهده آنها قرار می‌گیرد. این زنان باید جای خالی همسر را در خانواده پر کنند و از عهده وظایف او برآیند. مرد زمانی می‌تواند در میدان نبرد و عرصه جهاد با خیالی آسوده و مؤثر به وظیفه الهی و شرعی خود عمل کند که همسرش بتواند وظایف مهم و سنگینی را که به‌طور طبیعی برعهده مرد است، بپذیرد و برای تداوم زندگی، جایگزینی شایسته برای او باشد. اگر مرد، شهید شود مسئولیت‌ها و اموری مانند مدیریت مالی، حفظ سلامت و رفاه خانواده، تحصیل و تربیت فرزند، حفظ حقوق و امنیت خانواده، و ارتقای معنویت و ارزش‌های روحی در خانواده به‌طور دائم بر عهده همسر شهید قرار می‌گیرد که باید با همکاری و همبستگی سایر اعضای خانواده انجام شود.

صبح روزی که پیامبر اسلام ﷺ برای ابلاغ خبر شهادت و اظهار تسلیت و همدردی با خانواده جعفر طیار در خانه‌اش حضور یافت، اسماء برای تأمین معیشت زندگی از صبح مشغول دباغی پوست بود و در همان حال، امور منزل و رسیدگی به فرزندان را نیز انجام داده بود. اسماء جریان آن روز را چنین نقل می‌کند: «در صبح روز شهادت جعفر، من چهل پوست دباغی کردم. علاوه‌بر آن، آرد خمیر کردم، بچه‌هایم را شست‌وشو دادم و نظیف کردم. رسول خدا ﷺ به خانه ما آمد و فرزندان جعفر را خواست. فرزندان را خدمت ایشان بردم. دیدم آنها را به سینه خود چسباند و بویید و اشک از دیدگانشان جاری شد. عرض کردم: ای رسول خدا ﷺ! دست یتیمی بر سر آنها می‌کشی؛ مگر از جعفر خبری به شما رسیده است؟ پیامبر ﷺ که از عقل و فهم من متعجب شده بود، فرمود: «آری، امروز به‌شهادت رسید.» من گریان شدم... ». (ابن سعد، ۱۹۶۰، ۲۸۲/۸)

سید محسن امین پس از نقل این روایت می‌نویسد: «این روایت بیانگر حسن اداره منزل و مدیریت شایسته خانواده و مراقبت از فرزندان و تلاش و سخت‌کوشی زنان عرب و همسران شهدا در محیط خانه است. شوهر اسماء به سفر رفته بود و او باوجود داشتن سه‌فرزند، در صبح زود موفق شده بود چهل پوست را دباغی کند و علاوه‌بر آن، آرد آسیاب کرده و نان نیز تهیه کند». (امین، ۱۴۰۳، ۳۰۶/۳) بنابراین، مشارکت همسران شهدا در جهاد میدانی همسران خود، این‌گونه شکل می‌گیرد. آنها با فداکاری، صبر، شجاعت و ایثاری که در مواجهه با این وقایع نشان می‌دهند، نقش مهمی در حفظ ارزش‌ها، آرمان‌ها و حقوق شهید و خانواده‌های شهدا بر عهده دارند. این بانوان همواره تلاش می‌کنند تا نیازهای مادی و معنوی خانواده را به‌گونه‌ای تأمین کنند که فرزندان و بازماندگان شهید بتوانند دشواری‌های قبل و بعد از شهادت را با نهایت درایت و بردباری مدیریت کنند.

۴- ۴. ادب الهی در تربیت و پرورش فرزندان

از دیگر وظایف همسران شهدا، افتخار بزرگ تربیت و پرورش فرزندان شهید است. زمانی که یک‌شهید برای دفاع از اسلام و اطاعت از ولی زمان خود در جبهه‌های نبرد به‌شهادت می‌رسد، همسرش به نشانه ادای احترام به راه و اهداف شامخ او و قدردانی از جان‌نثاری‌اش، تمام همت و تلاش خود را برای تربیت فرزندانش به‌کار می‌گیرد. همسر شهید با تکیه بر توانایی‌های تربیتی و پرورشی برخاسته از قدرت معنویت، تلاش می‌کند فرزندان را طوری تربیت کند که ارزش‌ها و آرمان‌های پدرشان را در آنها جاودانه سازد.

اسماء بنت‌عمیس با اتکا بر قدرت روحی و ایمانی خود، مانند ستونی استوار در خانواده، کوشید تا ارزش‌ها و معیارهایی که جعفربن ابی‌طالب برای آنها جان خود را فدا کرده بود، به نسل‌های آینده منتقل کند. اسماء با توکل به پروردگار، به‌تنهایی

مسئولیت تربیت فرزندانش را بر عهده گرفت، غبار یتیمی را از چهره آنها زدود و جوانانی باایمان، شجاع و غیرتمند پرورش داد که هریک از آنها در مدت‌زمان کوتاهی مانند پدر در شهر مدینه درخشیدند و زبانزد همگان شدند. (جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۷، ص ۴۸۷) مؤمنان به حال فرزندان اسماء غبطه می‌خوردند و دشمنان و حسودان نیز همواره نسبت به آنها حسادت ورزیده و مورد چشم‌زخم قرار می‌دادند (ترمذی، ۱۴۱۹، ۳۹۵/۴). روایت شده است که روزی اسماء بنت‌عمیس خدمت پیامبر ﷺ شتافت و از این ماجرای خطرناک به رسول خدا ﷺ شکایت برد و عرض کرد: «ای رسول خدا! فرزندان جعفر همواره مورد چشم‌زخم حسودان و بداندیشان واقع می‌شوند. آیا اجازه می‌دهی دعایی نوشته و همراهشان باشد تا از گزند دیدگان تنگ‌نظر در امان باشند؟» حضرت در جواب اسماء فرمود: «آری، اشکالی ندارد. اگر قرار بود چیزی بر قضا و قدر الهی پیشی گیرد، همین چشم‌زخم افراد بددل است» (شعیری، ۱۴۱۳ه.ق، ص۴۴۳).

اسماء، در جایگاه همسر شهید، باوجود غم و اندوه بزرگ ناشی از فقدان همسر، با صبر، عشق و ایمان الگویی مقتدر برای فرزندانش شد و ادامه مسیر زندگی خود را تربیت نسل شهید قرار داد. وی با انعکاس ارزش‌های شهیدپروری در رفتار و اعمال خانواده، پایبندی و وفاداری خود را به مقام شهید و آرمان‌های او نشان داد و در حفظ میراث شهید بزرگوارش تلاش کرد. حاصل سیره تربیتی صحیح و اصولی ایشان، ارائه چهره‌های بزرگ ولایی به جامعه اسلام بود. برای نمونه، در مورد محمدبن ابی‌بکر در حدیثی از ابن‌سنان از امام صادق ؑ نقل شده است: «نجابت محمدبن ابی‌بکر از سوی مادرش اسماء بنت‌عمیس است» (ابن حجر عسقلانی، ۱۳۲۵، ۳۸۹/۱۲).

۴- ۵. تقویت ارتباطات خانوادگی

به‌دنبال شهادت سرپرست خانواده، دوران دشوار و سختی ایجاد شده و اوضاع و احوال خانواده دگرگون می‌شود. در این مواقع، نقش و مسئولیت‌های همسر شهید به‌مثابه پایه اصلی در تقویت و حفظ ارتباطات خانوادگی، بسیار حیاتی و اساسی است. همسر شهید با برقراری ارتباط صحیح با اعضای خانواده و دوستان و همراهان شهید می‌تواند به ایجاد فضایی سرشار از اعتماد، احترام و صمیمیت در خانواده کمک کند و ارتباطات میان اعضای خانواده را تقویت نماید. همسر شهید با داشتن فهم و شناخت عمیق از ارزش‌ها و ایده‌های شهید، می‌تواند این ارزش‌ها را به فرزندان و اعضای خانواده منتقل کند و از آنها برای ساختاردهی و رشد سالم خانواده بهره ببرد. ایجاد فضایی امن و آسوده برای اعضای خانواده، تشویق به ابراز عشق و احترام متقابل بر مبنای دستورات دینی و الهی، و پشتیبانی از همدلی و همبستگی خانواده به‌منظور پرورش شخصیت اجتماعی و رشد معنوی از دیگر وظایف مهم همسر شهید در تقویت ارتباطات خانوادگی است.

سیره تربیتی همسر جعفربن ابی‌طالب در زمانی که مسئولیت وی پس از شهادت همسرش برجسته شد، نشان می‌دهد که وی از شیوه‌های متعددی برای حفظ و ارتقای ارتباطات خانوادگی میان فرزندان و با خانواده همسر خود بهره می‌برد. مهم‌ترین اقدام او استحکام و استوارسازی ارتباط با امیرالمؤمنین ؑ و حضرت زهرا ؑ بود. رفت‌وآمد به خانه آن حضرت (جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۷، ص۴۹۸) و خدمت‌گزاری به حضرت زهرا ؑ و حسنین ؑ (یعقوبی، ۱۳۴۳، ۱۱۵/۲) سبب شد فرزندان خود را در پرتو ولایت امیرالمؤمنین ؑ پرورش دهد، شوق شهادت را در وجودشان شعله‌ور کند و به‌تبع همین عشق و ارادت به خاندان عصمت، پسران خود عبدالله را به ازدواج با حضرت زینب (النقدی، ۱۹۶۴، ص۷۶) و عون را به وصلت با ام‌کلثوم (بلاذری، ۱۳۹۷، ۱۹۰/۲) دختران پاکیزه و گرامی امام علی ؑ و حضرت زهرا ؑ درآورد. بنابراین، اسماء برای ساختاردهی و تقویت ارتباطات خانوادگی، با ترویج ارزش‌های شهید، ایجاد فضای صمیمی و اعتماد بین اعضای خانواده، حفظ ارتباط با خانواده شهید و بهره‌گیری از تجربیات آنان تلاش کرد تا در پرتو معنویت اسلامی، شیوه‌های تربیتی خاصی را به‌کار بندد و به نیازها و مسائل خانوادگی پاسخ دهد.

۴- ۶. حفظ و ترویج ارزش‌های شهید

خانواده شهدا، به‌ویژه همسران آنها، مروجان اصلی فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه به‌شمار می‌روند. همسر شهید با زنده نگه‌داشتن یاد و خاطره او و تبیین مفاهیم شهید و شهادت، در استمرار جهاد نقش‌آفرینی می‌کند. وی از جایگاه و نام همسر شهید که ادامه‌دهنده اهداف و آرمان‌های مقدس اوست، پاسداری می‌نماید، برای حفظ و ترویج ارزش‌های شهید، از او برای فرزندان الگوبرداری می‌کند. سینه همسر شهید به‌دلیل یک‌عمر همراهی، گنجینه‌ای از خاطرات است که با نقل سخنان و یادآوری آنها، فضائل و مقام شهید را ارج می‌نهد. در عصر کنونی، همسران شهدا به شیوه‌های مختلفی همچون مصاحبه، انتشار کتاب، حضور در یادواره‌ها، برگزاری مراسم، بیان خاطرات و خصوصیات فردی شهید مانند شجاعت، ایثار، ازخودگذشتگی، صلابت، ایمان و معنویت، یاد و راه شهیدشان را زنده نگه می‌دارند و قدردان ایثار او هستند.

اسماء بنت‌عمیس پس از شنیدن خبر شهادت همسرش، در نخستین اقدام از رسول خدا ﷺ درخواست کرد تا به پاس ارج نهادن به جهاد عظیم او و تقدیر از جانفشانی‌های فرمانده، مراسمی برای گرامیداشت یاد شهید برگزار شود که پیامبر اکرم ﷺ با این درخواست موافقت کرد. (واقدی، ۱۴۰۹ه.ق، ۷۶۷/۲) در تاریخ آمده است که پیامبر ﷺ برای تسکین دل و تسلای خاطر اسماء به او فرمود: «ای اسماء! می‌خواهی تو را بشارت دهم؟» اسماء پاسخ داد: «بلی، پدر و مادرم فدای تو باد یا رسول‌الله». پیامبر ﷺ فرمود: «خدا برای جعفر دو بال قرار داده است که در بهشت پرواز می‌کند». اسماء بی‌درنگ از پیامبر خواست که در عموم نیز اعلام کند که خداوند با چنین مرتبه‌ای او را عزت بخشیده است (ابن ابی الحدید، ۱۳۸۵، ۷۱/۱۵).

عبدالله‌بن جعفر اتفاق آن روز را چنین تعریف می‌کند: «پس از درخواست مادرم، حضرت [پیامبر اکرم ﷺ] برخاست و دست مرا گرفت و به سمت مسجد برد. بالای منبر رفت و در حالی که حزن و اندوه در چهره‌اش نمایان بود، رو به مردم فرمود: «پیوندهای خویشاوندی و دوستی به برادر و پسر عم بسیار نزدیک است، و به‌درستی که جعفر شهید شد و خدا او را دو بال داد که در بهشت با آن بال‌ها پرواز می‌کند»». (بیهقی، ۱۴۰۵، ۳۷۱/۴) اسماء همچنین در پاسداشت مقام معنوی شهید خود و در رثای جعفربن ابی‌طالب، ابیات زیر را سرود:

یا جعفر الطیار خیر مضرب	للخیل یوم تطاعن وتشاح
قد کنت لی جبلا ألوذ بظله	ترکتنی أمشی بأجرد ضاحی
قد کنت ذات حمیة ما عشت لی	أمشی البراز و أنت کنت جناحی
وإذا دعت قمریة شجنا لها	یوما علی فنن بکیت صباحی
فالیوم أخشع للذلیل و أتقی	منه و أدفع ظالمی بالراح

(قاضی نعمان، ۱۴۰۹ه.ق، ۲۰۷/۳؛ حافظ مزی، ۱۴۰۰ه.ق، ۶۳/۵)

۴- ۷. الگوپردازی و اسوه‌سازی از شهید در خانواده

انسان‌ها و جوامع با الگوها هویت خود را می‌یابند و به‌واسطه آنها ارزش‌های مختلف را در خود نهادینه می‌کنند. فرآیند الگوپذیری انسان، بیشتر با تقلید آگاهانه شکل می‌گیرد و حس قهرمان‌جویی این فرآیند را تقویت و اشباع می‌کند. در منابع اسلامی نیز بر بهره‌گیری از الگو و پیروی از اسوه‌های حسنه تأکید فراوان شده است؛ همان‌گونه که خداوند می‌فرماید: «لَقَد کانَ لَکم فی رَسولِ اللَّهِ أُسوَةٌ حَسَنَةٌ» (احزاب: ۲۱). ازاین‌رو، در تربیت اسلامی نقش روش الگویی به‌روشنی دیده می‌شود؛ روشی که بر محور الگودهی و ارائه نمونه‌های عینی و عملی استوار است. در این روش، مربی تلاش می‌کند نمونه رفتار و کردار مطلوب را در معرض دید متربی قرار دهد تا شرایط لازم برای الگوبرداری و تقلید فراهم شود (قائمی مقدم، ۱۳۸۲، ص۲۵-۳۷).

فرآیند همانندسازی از دوران کودکی آغاز می‌شود؛ زمانی که کودک به‌طور ناخودآگاه رفتارها و حرکات اطرافیان را تقلید

می‌کند. با رشد ذهنی و افزایش تجربه، این تقلید به‌صورت آگاهانه و ارادی صورت می‌گیرد و رفتارها به‌طور دقیق‌تری کنترل می‌شوند. به‌همین دلیل، خانواده در کنار سایر عوامل، نقش بسیار مهمی در الگوسازی دارد؛ زیرا خانواده کانونی مقدس، سرنوشت‌ساز و پایگاه انس و هدایت است؛ جایی که شخصیت انسانی شکل می‌گیرد و هویت فرد تکوین می‌یابد و محیطی مناسب برای تغییر اخلاق و رفتار فراهم می‌شود. پس از خانواده، جامعه نیز نقش قابل توجهی ایفا می‌کند (اسحاقی، ۱۳۸۷، ص۳۴-۳۵). کودکان و نوجوانان با الگوبرداری از والدین، مفاهیم ارزشی فرهنگ ایثار و شهادت را می‌آموزند.

از بنیادی‌ترین نقش‌های معنوی اسماء بنت‌عمیس در تربیت دینی، ارائه الگو و اسوه‌سازی از پدر شهید برای فرزندانش بود. هدف وی انتقال ارزش‌ها و فضایل جعفر به فرزندانش بود تا آنها بتوانند به همان درجات معنوی دست یابند و راه پدر شهید خود را ادامه دهند. با درخواست هوشمندانه اسماء از پیامبر ﷺ مبنی بر اعلام عمومی فضائل و رشادت‌های جعفر به مردم: «لَوْ جَمَعْتَ النَّاسَ وَ أَخْبَرْتَهُمْ بِفَضْلِ جَعْفَرٍ لَا يُنْسَى فَضْلُهُ» (برقی، ۱۳۷۱، ۴۲۰/۲)، شهرت فرمانده شهید با لقب «ذوالجناحین» در تاریخ ماندگار و افتخاری برای خانواده به‌ویژه فرزندانش شد. به‌گونه‌ای که هرگاه عمربن خطاب عبدالله‌بن جعفر را می‌دید، می‌گفت: «السلام علیك یا ابن ذی الجناحین» (ابن اثیر، ۱۴۰۹ه.ق، ۵۴۱/۱).

پس از وصلت اسماء با امیرالمؤمنین علیه‌السلام، فرزندانش در بحث و مفاخره درباره برتری عبدالله‌بن جعفر و محمدبن ابی‌بکر بر یکدیگر، عبدالله خود را به‌دلیل جایگاه پدرش برتر می‌دانست (ابن سعد، ۱۹۶۰، ۴۱/۴) و در دل به وجود پدر شهیدش افتخار می‌کرد: «أَنَا أَكْرَمُ مِنْكَ وَأَبِي خَيْرٌ مِنْ أَبِيكَ» (ذهبی، ۱۴۱۴ه.ق، ۵۱۹/۳). اسماء با الگوبرداری از همسر شهید خود توانست فرزندانش را در راه پدر، که همان راه رسیدن به سعادت و کسب رضای الهی است، هدایت کند. این مسئله نشان‌دهنده تأثیر عمیق الگوهای ارزشمند در تربیت نسل جدید و ادامه مسیر شهدا توسط اسماء است.

۴- ۸. تقویت ایمان و ارزش‌های معنوی در خانواده

مادر به‌مثابه مربی انسان‌ساز و پرورش‌دهنده جامعه شناخته می‌شود و سعادت یا شقاوت جامعه تا حد زیادی به محبت، تربیت و پرورش فرزندان توسط او بستگی دارد. زنان، در راستای همان رسالتی که خالق یکتا برایشان مقدر کرده است، نقش‌آفرینی می‌کنند. حضرت فاطمه علیهاالسلام می‌فرماید: «آن‌گاه که زن در منزل به امور خانه و تربیت فرزند می‌پردازد به خدا نزدیک‌تر است» (نوری، ۱۴۰۸ه.ق، ۱۸۲/۱۴).

زن محور توحید و ایمان و عامل تقویت دین‌باوری در خانواده است. مراقبت از روحیات توحیدی فرزندان و گسترش معنویت در فضای خانواده، رسالت اصلی مادری اوست؛ زیرا همان‌گونه‌که مسئولیت سلامت جسمی اعضای خانواده به‌طور طبیعی برعهده مادر است، سلامت معنوی نیز از او سرچشمه می‌گیرد. مادر با ایجاد فضایی سرشار از ایمان، توحید و معنویت می‌تواند به تقویت روحیات توحیدی فرزندان و سایر اعضای خانواده کمک کند. (شفیعی و جزایری، ۱۳۹۷، ص۴۰) زن در نقش مادری و همسری، با انعکاس ارزش‌های دینی و ایمانی، محیطی معنوی و رشددهنده فراهم می‌کند تا اعضای خانواده به‌سوی تعالی هدایت شوند. زن می‌تواند با رعایت فضائل اخلاقی و بهره‌گیری از کارکردهای معنویت اسلامی مانند خوش‌اخلاقی و خوش‌رفتاری نسبت به همسر و فرزندان، ایمان را تقویت و نهاد خانواده را استوار سازد (پرتوی.، و همکاران، ۱۳۹۶، ص۱۳۰- ۱۳۴). هنگامی که زن از ویژگی‌هایی چون صداقت، احترام، گذشت، نرم‌خویی و انصاف برخوردار باشد، خانواده از آسیب‌های ویرانگر بسیاری در امان خواهد بود (حسینی و ولایتی فاضل، ۱۴۰۱، ۲۵- ۳۲).

اسماء بنت‌عمیس، با آگاهی از این وظیفه خطیر زن برای تقویت دین‌باوری خانواده و تحقق معنویت اسلامی در زندگی، از هیچ تلاشی دریغ نکرد. او علاوه بر حمایت معنوی از همسرش، فرزندانش را مطیع و محب امام تربیت کرد، به گونه‌ای که همگی از اصحاب و یاران امام علی علیه‌السلام و از آن حضرت به‌شمار می‌رفتند.

۴-۹. اسطوره بی‌نظیر صبر و پایداری

صبر یکی از برترین فضائل اخلاقی است که به پشتوانه معرفتی نیاز دارد. انسان باید حقیقت و حکمت امور را به خوبی بشناسد تا بتواند در برابر سختی‌ها و ناملایمات صبر و شکیبایی پیشه کند. پایداری در راه حق، نتایج ارزشمندی به همراه دارد و قرآن جایگاه صابرین را چنین توصیف می‌کند: «إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُم بِغَيرِ حِسَابٍ» (الزمر: ۱۰). اگرچه عنوان شهید بر بلندای تمامی ارزش‌های انسانی می‌درخشد، نباید از یاد برد که این نورانیت و عظمت، مرهون صبر و ایستادگی بی‌بدیل مادران و همسران شهداست. اینان سرچشمه نورانی هستند که بدون نقش بی‌بدیلشان امکان به وجود آمدن چنین نورانیتی وجود نداشت. اهمیت توجه به همسران و مادران شهدا، نه فقط به‌دلیل جایگاه و مقام ایشان است، بلکه به‌دلیل اوج نیاز جامعه دینی به چنین الگوهایی است که همواره با حضور خود، جامعه‌ای را در مسیر تعالی و معنویت قرار می‌دهند. این بانوان، مصداق حقیقی کلام نورانی امام صادق علیه‌السلام هستند که با صبرپیشگی اجر هزار شهید را می‌برند (کلینی، ۱۳۸۷، ۲۳۷/۳).

اسماء بنت‌عمیس، هم در همراهی با همسرش در هجرت پرخطر به حبشه و زندگی در سختی غربت (اباذری، ۱۳۷۶، ص۲۰) نماد صبر و استقامت بود و هم پس از شهادت جعفر طیار، صبری کم‌نظیر از خود نشان داد (ابن سعد، ۱۳۶۰، ۲۲۰/۸). صبر بر ادامه زندگی بدون وجود همسری همچون جعفربن ابی‌طالب که تکیه‌گاه زندگی‌اش بود و پناه و سنگ‌صبور بودن فرزندان جعفر، نمایانگر عظمت صبر این بانوی گرامی است: «فقال رسول الله أتخافين عليهم وأنا وليهم فی الدنيا والآخرة» (ابن‌عنبه، ۱۴۱۷ه.ق، ص۳۶). اسماء، در مقام مادری که فرزند خود را در راه خدا قربانی کرد و در عزایش در عبادتگاه خود به ماتم می‌نشست، تبلور صبر بر مصیبت است: «و قامت الی مسجدها حتّی تشخّبت دما» (الثقفی، ۱۳۵۵، ۲۸۷/۱).

مادران و همسران شهدا، الگوی شکیبایی، مقاومت و ایستادگی‌اند و یادگاران گران‌بهایی هستند که همواره شایسته سپاس و قدردانی جامعه‌اند؛ زیرا شجاعت و ایثار شهید، میراث همسر فداکاری است که در تربیت و پرورش فرزندانی با معیارهای اسلامی و به بهترین نحو، نقش‌آفرینی کرده است. همسر شهید با صبر و تلاش‌های مخلصانه در سرپرستی و تربیت یادگاران شهید، سهمی بزرگ در دفاع از اسلام و استمرار راه شهداء دارد.

نتیجه‌گیری

شخصیت اسماء بنت‌عمیس در جایگاه عنصری انسان‌ساز، نقش بسیار مؤثری در تقویت معنویت در خانواده، ترویج روحیه ایثار و شهادت و ارتقای ارزش‌های شهیدپروری در زندگی خانوادگی ایفا نموده است. تحقق این رسالت عظیم فقط با محوریت زن در کانون خانواده میسر می‌شود. اسماء بنت‌عمیس، با برخورداری از ویژگی‌های شخصیتی ذیل، توانست در دامان پاک خویش، فرزندانی شهید و شاهد تربیت نماید و هرگز از شهادت همسرش جعفربن ابی‌طالب دچار تردید نشود، استوار قدم بردارد و در دشوارترین شرایط از مذهب و رهبر خویش با جان و دل حمایت کرد.

۱. ایمان خالص و تقوای الهی

از بارزترین ویژگی‌های این بانوی بزرگوار، ایمان راسخ و تقوای الهی وی است. (ر.ک.، شکل ۲، حلقه اول) از آنجا که ایمان، عامل اصلی تحولات درونی افراد جامعه است، هر میزان که ایمان و معنویت افزایش یابد، امکان تحولات معرفتی و اجتماعی بر مبنای ایمان نیز تقویت می‌شود. ایمانی که آثار مادی و معنوی آن در تمامی ابعاد و عرصه‌های زندگی نمایان و روشن است. درباره برتری ایمان اسماء (ابن اثیر، ۱۴۰۹ه.ق، ۱۲/۷) می‌توان اظهار داشت که وی همراه با همسرش، از نخستین اسلام‌آورندگان و بیعت‌کنندگان با پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله در دعوت عشیره خود در «یوم الدار» بود (ذهبی، ۱۴۱۴ه.ق، ۲۸۳/۲؛ ابن سعد، ۱۹۶۰، ۲۱۹/۸). در مرتبه معنوی و خلوص معرفتی ایشان همین بس که امام باقر علیه‌السلام از ایشان درجایگاه بانویی «من أهل الجنة» (مجلسی، ۱۴۰۳، ۱۹۵/۲۲) یاد نموده است. همچنین، رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله محبوبیت و کرامت ایشان را ناشی از

ایمان خالص او دانسته است: «أحبهنّ لإیمانهنّ» (بلاذری، ۱۳۹۷، ۴۴/۲).

۲. اطاعت و ولایت‌مداری

رکن و اساس توحید و ایمان، ولایت‌پذیری و ولایت‌مداری است. (ر.ک.، شکل ۲، حقله دوم) ولایت در مکتب اسلام دارای جایگاهی بس والا است، به‌گونه‌ای‌که تحقق و عینیت یافتن آموزه‌های اسلامی و پذیرش آنها منوط به ولایت و محور و مدار آن است: «لَایَقْبَلُ اللهُ الإِیمَانَ إِلَّا بِوَلَایَتِهِ وَ طَاعَتِهِ» (طبری آملی، ۱۳۸۳، ص۴۲). اسماء در مرتبه‌ای از ایمان قرار داشت که خود را همواره مطیع رسالت و ولی زمان می‌دانست. اطاعت از امام در تمام عرصه‌های زندگی ایشان جاری و ساری بود. پس از صدور فرمان هجرت به حبشه توسط پیامبر ﷺ (العینی، ۱۴۲۱ه.ق، ۲۶۸/۷؛ الصالحی، ۱۴۱۴ه.ق، ۳۶۳/۲)، وی بدون هیچ‌گونه تردید و تأمل، همراه همسرش، جعفربن ابی‌طالب، در این هجرت شرکت نمود و خطرات و دشواری‌های آن را تحمل کرد (ابن کثیر، ۱۴۰۷، ۲۳۴/۴) و یاور همسر خود در سرپرستی مهاجران شد (ابن هشام، ۱۳۷۵، ۳۲۳/۱).

ریشه ولایت‌مداری در محبت و عشق نهفته است؛ چراکه محبت، اساس و بنیاد هر نوع ولایت است. بدون وجود علاقه و گرایش قلبی، پیوند معنوی و روحی شکل نخواهد گرفت. محبت به خدا، پیامبر خدا ﷺ و اهل‌بیت علیهم‌السلام تنها احساسی درونی و علاقه صرف نیست، بلکه این محبت در رفتار و عملکرد فرد ظهور و بروز عینی می‌یابد. اسماء نیز در ولایت‌مداری به گونه‌ای تسلیم بود که هنگام دریافت خبر شهادت همسرش، با توصیه و تسلی پیامبر ﷺ که فرمود: «یَا أَسْمَاءُ لا تَقُولی هَجْرًا وَلا تَضْرِبِی صَدْرًا... عَلَی مِثْلِ جَعْفَرٍ فَلْتَبْكِ الْبَاكِيَةُ» (ابن سعد، ۱۹۶۰، ۲۲۰/۸) صبر پیشه نمود و هرگز نسبت به سختی‌های زندگی و یتیم شدن فرزندانش، اظهار نارضایتی نکرد و همواره شکرگزار خداوند بود.

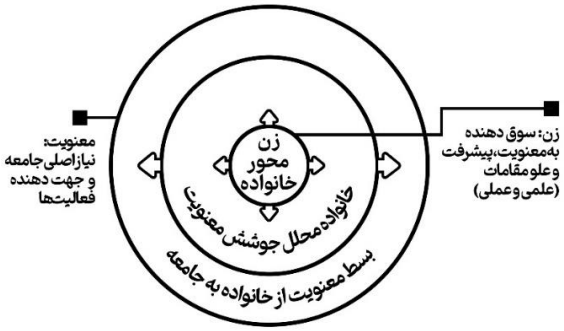
۳. محبت خالصانه به اهل‌بیت علیهم‌السلام

عشق به اهل‌بیت علیهم‌السلام زمینه‌ساز عشق به خداوند است و دوست داشتن آنان به معنای مهرورزی به ارزش‌های والای الهی است. رسیدن به کمالات معنوی و انسانی عالی بدون دوستی انوار الهی امکان‌پذیر نیست و حتی پذیرش اعمال نیز مشروط به محبت و ولایت اهل‌بیت علیهم‌السلام است. (ر.ک.، شکل ۲، حقله سوم) از آثار مهم محبت می‌توان به حرکت‌آفرینی، پویایی، اطاعت‌پذیری، انس با محبوب، کسب آرامش، اطمینان و امید به آینده اشاره کرد. تنها نقطه روشن و امیدبخش در زندگی پر از سختی اسماء، عشق به خاندان پیامبر ﷺ و به‌ویژه خدمت به حضرت زهرا علیهاالسلام بود. (یعقوبی، ۱۳۴۳، ۱۱۵/۲) نقل‌های تاریخی متعددی مبین ارادت و خدمت صادقانه این بانوی گرامی به حضرت زهرا علیهاالسلام و امیرالمؤمنین علیه‌السلام است، از جمله: حضور در جایگاه شاهد برای حضرت زهرا علیهاالسلام در جریان فدک (محلاتی، ۱۳۶۹، ۲۴/۲)، حضور بر بالین حضرت زهرا علیهاالسلام هنگام شهادت ایشان (یعقوبی، ۱۳۴۳، ۱۱۵/۲)، خوشحال نمودن حضرت زهرا علیهاالسلام با ساخت تابوت ویژه برای ایشان (امین، ۱۴۰۳، ۳۰۷/۳)، شرکت در غسل و تشییع حضرت زهرا علیهاالسلام براساس وصیت آن حضرت (اربلی، ۱۳۸۱، ۱۲۲/۲)، حفاظت از جان امیرالمؤمنین علیه‌السلام در برابر توطئه قتل آن امام (محلاتی، ۱۳۶۹، ۳۰۸/۲)، نقل احادیثی در مورد منزلت و فضیلت امیرالمؤمنین علیه‌السلام (الشیروانی، ۱۴۱۷) و...

شکل ۲: حلقه‌های معنویت در نقش‌آفرینی اسماء در شکل‌دهی ارزش‌های شهیدپروری

اوج دلدادگی اسماء، در پیوند دادن فرزندان خردسال خود با خاندان رسالت ﷺ و عجین کردن وجود آنان با محبت اهل‌بیت علیهم‌السلام است. فراهم نمودن زمینه این محبت، نقش بسزایی در شکل‌گیری شخصیت و وجود فرزندان ایشان داشت. بدین ترتیب، نسلی را به آینده هدیه داد که در زندگی خود با آل محمد ﷺ مرتبط و از محبین آن خاندان بودند. جوهره مباحث پیشین مؤید این نکته است که زن، مرکز و محور معنویت در خانواده است. در الگوی معنویت اسلامی، زن نقشی محوری در ارتقاء جایگاه معنوی خانواده ایفا می‌کند. جایگاه زن با لطافت، زیبایی و گرمای محبت به‌گونه‌ای ترسیم شده است که هم خود و هم محیط پیرامونش (چه در داخل خانه و چه در سایر محیط‌ها) را به‌سوی معنویت سوق می‌دهد. زن محور اصلی جوشش معنویت در خانواده است که آن را از کانون گرم خانواده به جامعه تسری و گسترش می‌دهد. (خامنه‌ای، ۲۵/۰۳/۱۳۸۴)

شکل ۳: الگوی بسط معنویت با محوریت زن

منزلت معنوی اسماء بنت‌عمیس، فضای خانه را با معنویت اشراب کرده و با ایفای نقش محوری و حمایت مستمر از همسر و فرزندان، زمینه‌ساز ارتقای ارزش‌های شهیدپروری و رشد معنوی در محیط زندگی شد. این همراهی صبورانه، امکان پرواز فرزندانش را به‌سوی آسمان رهایی فراهم نمود. زندگی این بانوی ولایی، سرشار از شور، شوق و فضایل اخلاقی است. بررسی سیر زندگی ایشان نه فقط برای زنان، بلکه برای مردان نیز آموزنده خواهد بود. مردانی که امروز در پی سعادت و خوشبختی دنیا و آخرت هستند، لازم است از مکتب حماسه‌ساز این صحابی بزرگ درس گرفته و همانند ایشان، راهنمای نسل‌های آتی خود باشند.

با توجه به تحلیل موردی شخصیت اسماء بنت‌عمیس، همسر جعفربن ابی‌طالب، و نقش بی‌بدیل او در تقویت معنویت و ارزش‌های شهیدپروری در خانواده، می‌توان نتیجه گرفت که حضور و فعالیت زنان در ارتقای فرهنگ دینی و معنوی، به‌ویژه در ترویج روحیه ایثار و شهادت، نقش محوری و اثرگذاری دارد. زنان با پرورش این ارزش‌ها در بستر خانواده، می‌توانند به تقویت و استحکام پایه‌های معنوی جامعه کمک کنند و درجایگاه عنصری انسان‌ساز، باعث تداوم و گسترش ارزش‌های دینی شوند.

اسماء با ایجاد فضایی معنوی در خانه و تربیت فرزندانش، حمایت عاطفی و معنوی از همسرش و مشارکت در فعالیت‌های مجاهدانه وی، زمینه‌ساز تقویت ایمان و ارزش‌های اسلامی در خانواده و جامعه خود شد. زندگی اسماء، الگوی برجسته‌ای از عشق و وفاداری به ارزش‌های اسلام است. خلوص و تلاش‌های خانواده‌های معظم شهدا، به‌ویژه همسران شهدا، الگویی برای نسل آینده و سرمایه‌های معنوی گران‌بهایی‌اند که باید با تکریم و احترم به‌آنها، مسیر ترویج فرهنگ ایثار و شهادت را گسترش داده و تقویت نمود.

پیشنهادات پژوهشی

پیشنهاد می‌شود در ادامه این پژوهش، ابعاد تطبیقی و کاربردی نقش معنوی زنان در خانواده با تمرکز بر الگوهای تاریخی دیگری همچون ام‌سلمه، حضرت خدیجه علیها السلام، اُم ایمن، فاطمه بنت اسد و حضرت زینب علیها السلام، بررسی شود تا سیر تحول این نقش در بسترهای تاریخی و اجتماعی گوناگون به‌صورت دقیق تبیین شود. همچنین، تحلیل کارکردهای تربیتی و فرهنگی این نقش در انتقال ارزش‌های ایثار و شهادت به نسل‌های جدید، با بهره‌گیری از رویکردی میان‌رشته‌ای (تاریخی، جامعه‌شناختی و روان‌شناختی)، می‌تواند به ارائه الگویی کارآمد برای تقویت نهاد خانواده در جوامع اسلامی معاصر بینجامد.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

نویسندگان تأکید می‌کنند که کلیه اصول اخلاقی در انجام و انتشار این پژوهش رعایت شده است. این موضوع توسط تمامی نویسندگان تأیید شده است.

عدم سوءرفتار علمی

مواردی مانند جعل داده‌ها، تحریف نتایج، سرقت ادبی (پلجیاریسم) و هرگونه رفتار غیراخلاقی دیگر در این پژوهش به‌طور جدی پرهیز شده است.

تعارض منافع

نویسندگان عدم وجود تعارض منافع (Conflict of Interest) را در ارتباط با این پژوهش اعلام می‌کنند. به عبارت دیگر، هیچگونه منافع مالی یا شخصی که بر نتایج تحقیق تأثیرگذار باشد، وجود نداشته است.

حامی مالی

این پژوهش بدون دریافت هرگونه حمایت مالی از سازمان‌های دولتی، تجاری یا غیرانتفاعی انجام شده است.

سپاسگزاری

نویسندگان مقاله از همه کسانی که در انجام پژوهش با ایشان همکاری کردند، قدردانی می‌نمایند.

منابع

القرآن الکریم (۱۳۷۸). مترجم: مکارم شیرازی، ناصر. قم: امیرالمؤمنین علیه السلام.

اباذری، عبدالرحیم (۱۳۷۶). *بانوان قبیله ابرار۲: اسماء بنت‌عمیس پاسدار ولایت*. قم: شاکر.

ابن ابی‌الحدید، عبدالحمیدبن هبةالله (۱۳۸۵ه.ق). *شرح نهج‌البلاغة*. بیروت: داراحیاء التراث العربی.

ابن اثیر، علی‌بن محمد (۱۴۰۹ه.ق). *أسد الغابة فی معرفة الصحابة*. بیروت: دارالفکر.

ابن اعثم کوفی، محمدبن علی (۱۴۱۱ه.ق). *الفتوح*. محقق: شیری، علی. بیروت: دار الأضواء.

ابن حجر العسقلانی، احمدبن علی (۱۳۲۵ه.ق). *تهذیب التهذیب*. بیروت: دارصادر.

ابن حجر العسقلانی، احمدبن علی (۱۴۰۶ه.ق). *تقریب التهذیب*. سوریه: دارالرشید.

ابن حیون، قاضی نعمان‌بن محمد (۱۴۰۹ه.ق). *شرح الأخبار فی فضائل الأئمة الأطهار*. قم: مؤسسة النشر الإسلامی.

ابن سعد، محمد (۱۹۶۰). *الطبقات الکبری*. بیروت: دارصادر.

ابن شبه نمیری، عمر (۱۴۱۰ه.ق). *تاریخ المدینة المنورة*. قم: دارالفکر.

ابن شهرآشوب، محمدبن علی (۱۴۱۲ه.ق). *مناقب آل أبی‌طالب*. بیروت: دارالأضواء.

ابن طاووس، علی‌بن موسی (۱۳۶۷). *إقبال الأعمال*. تهران: دار الکتب الإسلامیة.

ابن عنبة، احمدبن علی (۱۴۱۷ه.ق). *عمدة الطالب فی أنساب آل أبی طالب*. قم: انصاریان.

ابن قتیبه، عبدالله‌بن مسلم (۱۹۹۲). *المعارف*. مصر: الهیئة المصریة العامة للکتاب.
ابن کثیر، اسماعیل‌بن عمر (۱۳۹۵). *السیرة النبویة*. بیروت: دار المعرفة.
ابن کثیر، اسماعیل‌بن عمر (۱۴۰۷ه.ق). *البدایة والنهایة*. بیروت: دارالفکر.
ابن هشام، عبدالملک‌بن هشام (۱۳۷۵). *السیرة النبویة*. قاهره: مصطفی البابی الحلبی وأولاده
ابوالفرج اصفهانی، علی‌بن حسین (۱۴۱۹ه.ق). *مقاتل الطالبیین*. بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
اربلی، علی‌بن عیسی (۱۳۸۱). *کشف الغمة فی معرفة الأئمة*. تبریز: بنی‌هاشمی.
اسحاقی، سیدحسین (۱۳۸۷). *سلوک علوی: راهبردهای امام علی علیه‌السلام در تربیت فرزندان*. قم: بوستان کتاب.
امین، سیدمحسن (۱۴۰۳ه.ق). *أعیان الشیعة*. بیروت: دارالتعارف للمطبوعات.
آقابخشی، علی‌اکبر.، و افشاری‌راد، مینو (۱۳۷۵). *فرهنگ علوم سیاسی*. تهران: مرکز اطلاعات و مدارك ملی ایران.
برقی، احمدبن محمد (۱۳۷۱). *المحاسن*. قم: دارالکتب الإسلامیة.
بستانی، فواد افرام (۱۳۷۵). *فرهنگ ابجدی*. تهران: انتشارات اسلامی.
بلاذری، احمدبن یحیی (۱۳۹۷). *جمل من أنساب الأشراف*. بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
بیهقی، ابوبکر احمدبن حسین (۱۴۰۵ه.ق). *دلائل النبوة و معرفة أحوال صاحب الشریعة*. بیروت: دارالکتب العلمیة.
پرتوی، رعنا.، امیری ینگجه، معصومه.، و پرتوی، فرحروز (۱۳۹۶). *عوامل مؤثر در نقش زن برای تحکیم بنیان خانواده*. دومین کنگره بین‌المللی نقش زن در سلامت خانواده و جامعه. تهران: دانشگاه الزهرا.
ترمذی، محمدبن عیسی (۱۴۱۹ه.ق). *سنن الترمذی*. قاهره: دارالحدیث.
الثقفی، ابراهیم‌بن محمد (۱۳۵۵). *الغارات*. به‌کوشش و تعلیقات سید جلال‌الدین محدث ارموی. تهران: انجمن آثار ملی.
جمعی از نویسندگان (۱۳۸۷). *بانوان نمونه*. قم: نورالسجاد.
حاجی‌ابراهیم، رضا.، و یاوری، سهیلا (۱۳۹۷). هویت معنویت دینی ازمنظر آموزه‌های شیعی-مهدوی. *نشریه مشرق موعود*، ۱۲(۴۸)، ۵۳- ۸۶.
حافظ مزی، یوسف‌بن عبدالرحمن (۱۴۰۰ه.ق). *تهذیب الکمال فی أسماء الرجال*. بیروت: مؤسسة الرسالة.
حسینی، سیدباقر.، و ولایتی فاضل، ابراهیم (۱۴۰۱). نقش زن در تحکیم نهاد خانواده ازمنظر قرآن و حدیث. *نشریه پیشرفت‌های نوین در روان‌شناسی علوم تربیتی و آموزش و پرورش*، -(۴۶)، ۲۵- ۳۲.
خامنه‌ای، سیدعلی (۲۵/۰۳/۱۳۸۴). *بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم*. مشاهده شده در پرتال: farsi. khamenei. ir
خویی، ابوالقاسم (۱۴۰۹ه.ق). *معجم رجال الحدیث و تفصیل طبقات الرواة*. قم: مدینة العلم.
ذهبی، محمدبن احمد (۱۴۱۴ه.ق). *سیر أعلام النبلاء*. بیروت: الرسالة.
شعیری سبزواری، تاج‌الدین محمد (۱۴۱۳ه.ق). *جامع الأخبار أو معارج الیقین و أصول الدین*. قم: آل‌البیت علیهم‌السلام.
شفیعی، زهرا.، و جزایری، رضوان السادات (۱۳۹۷). بررسی تأثیر آموزش معنویت با تأکید بر آموزه‌های اسلامی بر شادمانی زناشویی زنان متأهل. *پژوهشنامه اسلامی زنان و خانواده*، ۶(۱)، ۲۹- ۴۶.
الشیروانی، حیدرعلی (۱۴۱۷ه.ق). *مناقب أهل البیت علیهم‌السلام*. بیروت: مطبعه المنشورات الاسلامیه.
الصالحی الشامی، محمدبن یوسف (۱۴۱۴ه.ق). *سبل الهدی والرشاد فی سیرة خیر العباد*. بیروت: دارالکتب العلمیة.
طبری آملی، عمادالدین محمدبن علی (۱۳۸۳ه.ق). *بشارة المصطفی لشیعة المرتضی*. نجف: المطبعة الحیدریة.
طبری، محمدبن جریر (۱۴۱۳ه.ق). *تاریخ الطبری: تاریخ الأمم و الملوك*. بیروت: عزالدین.
طریحی، فخرالدین‌بن محمد (۱۴۱۶ه.ق). *مجمع البحرین و مطلع النیرین*. محقق: حسینی اشکوری، احمد. تهران: کتابفروشی مرتضوی.
عاملی، جعفر مرتضی (۱۴۲۶ه.ق). *الصحیح من سیرة النبی الأعظم صلی‌الله‌علیه‌وآله*. قم: دارالحدیث.
عبدالمنعم، محمود عبدالرحمن (۱۴۱۹ه.ق). *معجم المصطلحات و الألفاظ الفقهیة*. قاهره: دارالفضیلة.
العینی، بدرالدین محمودبن احمد (۱۴۲۱ه.ق). *عمدة القاری شرح صحیح البخاری*. بیروت: دارالکتب العلمیة.
قائدان، اصغر (۱۳۸۰). *تاریخ اماکن زیارتی و سیاحتی سوریه*. تهران: مشعر.
قائمی مقدم، محمدرضا (۱۳۸۲). روش الگویی در تربیت اسلامی. *نشریه معرفت*، -(۶۹)، ۲۵- ۳۷.
قرشی، سید علی‌اکبر (۱۴۱۲ه.ق). *قاموس قرآن*. تهران: دارالکتب الاسلامیة.
القطب، محمدعلی.، الداعو، محمدعمر.، و عبدالجواد الدومی، احمد (۲۰۰۵). نساء حول الرسول تراجم و قصص. بیروت: المکتبة العصریة.
کاشفی، حسین (۱۳۸۱). *روضة الشهداء*. تهران: اسلامیه.
کلینی، محمدبن یعقوب (۱۳۸۷). *الکافی*. قم: دارالحدیث.
مامقانی، عبدالله (۱۴۳۱ه.ق). *تنقیح المقال فی علم الرجال*. قم: آل البیت علیهم‌السلام.

مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ه.ق). *بحارالأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار* علیهم‌السلام. بیروت: وفاء.
محلاتی، ذبیح‌الله (۱۳۶۹). *ریاحین الشریعة در ترجمه دانشمندان بانوان شیعه*. تهران: دارالکتب الإسلامیة.
مصطفوی، حسن (۱۳۸۵). *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم*. تهران: مرکز نشر آثار علامه مصطفوی.
مفید، محمدبن محمد (۱۴۱۳ه.ق). *الإرشاد فی معرفة حجج الله علی العباد*. قم: المؤتمر العالمی لألفیة الشیخ المفید.
مهدویان، محبوب (۱۳۸۵). اسماء بنت‌عمیس. *نشریه تاریخ اسلام*، ۷(۲۷)، ۵- ۳۰.
میرزایی، نجف‌علی (۱۳۸۸). *فرهنگ اصطلاحات معاصر عربی-فارسی*. تهران: نشر مؤسسه فرهنگ معاصر.
النقدی، جعفر (۱۹۶۴). *زینب الکبری بنت الإمام أمیر المؤمنین علی ابن أبی طالب* علیهاالسلام. نجف: المکتبة الحیدریة.
نوری، حسین‌بن محمدتقی (۱۴۰۸ه.ق). *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*. بیروت: آل البیت لإحیاء التراث.
واقدی، محمدبن عمر (۱۴۰۹ه.ق). *المغازی*. محقق: مارزدن جونز. بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
یعقوبی، احمدبن اسحاق (۱۳۴۳). *تاریخ یعقوبی*. مترجم: آیتی، محمد. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.